

ЙОГО ІСТОРІЮ СПРИЙМАЄШ ЯК СВОЮ ВЛАСНУ

До 85-річчя від дня народження Юрія Васильовича Бадзя

Україна має багато талантів і визнаних геніїв практично в будь-якій сфері творчої діяльності: науці, культурі, освіті, медицині, інформаційних технологіях тощо. Інтелектуальний потенціал країни – це чи не головне її багатство, що приводить у рух економіку, соціальну сферу, військову справу, інші складові життя-забезпечення країни. Ось чому народження нової інтелектуальної зірки (як і смерть старої) – це завжди подія, що привертає увагу суспільства чи певної спільноти.

Юрій Васильович Бадзьо (25.04.1936 – 1.09.2018) – український інтелектуал, громадсько-політичний діяч, славний син закарпатської Срібної Землі, дисидент-шістдесятник, останній політв'язень Радянського Союзу, один із провідних ідеологів демократичного національно-визвольного руху, людина без страху, український Дон Кіхот, член Національної спілки письменників України, лауреат премії Фондації Омеляна і Тетяни Антоновичів, кавалер орденів «За заслуги» III і II ступенів. Він автор наукового трактату «Право жити, Україна в складі СРСР, людина в системі тоталітарного соціалізму» – фундаментального дослідження про нерівноправне становище українського народу в складі СРСР. Все своє життя Юрій Васильович показував приклад незламності духу і готовності стояти за свої переконання до кінця. Він був борцем, який знав, на що йде і які перешкоди на цьому шляху доведеться долати.

Доля відвела Юрію Бадзю неповних 83 роки життя, які він провів у наукових пошуках, сумнівах та щасливих знахідках. Його квартира на вулиці Предславинській у Києві була заповнена книгами, журналами і вирізками з газет, з якими він працював до свого останнього дня. Даровані Всевишнім інтелектуальні та людські якості наш земляк використав повністю, аби у зрілому віці, опираючись на здобуті знання і сформовані переконання, долучитися до, здавалось би, невдячної і небагатьма підтримуваної справи – боротьби за утвердження справжньої демократії та справедливості в тогочасній Українській РСР.

Юрій Бадзьо боровся за докорінну трансформацію існуючих політичних, соціально-економічних відносин з метою створення сприятливих умов для національного відродження та утвердження ідентичності українського народу, його економічного і культурного розвитку на основі відновлення історичної справедливості. І на цьому нелегкому шляху він заслужено увійшов до когорти відомих українських борців за національні права та українську державність, серед яких **Левко Лук'яненко, В'ячеслав Чорновіл, Петро Григоренко, Микола Руденко, Іван Світличний, Василь Стус** та інші.

Активні діячі дисидентського руху в колишньому Радянському Союзі були і залишаються в полі зору українського народу, його органів державної влади та громадсь-

кості. Проте останнім часом самі політв'язні висловлюють занепокоєння тим, що закладені ними ідеали, принципи і цінності української державності та їх особисті долі забуваються діючою владою, перестають бути пріоритетами у важливих напрямках діяльності.

Це добре видно на прикладі відзначення вкладу та вшанування доброго імені гідних цього дисидентів-шістдесятників. Зокрема, влада ніяк не відгукнулася на 90-річний ювілей академіка **Івана Дзюби** (25 липня 2021 р.), на інші ювілейні дати дисидентів (80-річчя **Олеся Шевченка** і ін.), які доклали величезних зусиль для становлення незалежної України. Отже, Міністерству культури, Інституту національної пам'яті та Музею шістдесятництва в Києві варто звернути увагу на ці питання та проявити високу державну мудрість і гуманізм.

Що стосується Юрія Бадзя, то до нього ставлення діючої влади було досить лояльним. Як учений він отримував президентську стипендію та був нагороджений двома державними нагородами. Юрій Васильович мав намір зустрітися з Президентом **Віктором Ющенком**, до якого мав особливу симпатію, але так і не склалося. Про нього не забували літератори і журналісти. З нагоди 60-річчя Юрія Бадзя газета «Літературна Україна» відгукнулася статтею письменника **Володимира Яворівського** «Держава – як людина. Народжується з любові», а через десять років – з нагоди 70-річчя Ю. Бадзя – мукачівська газета «Старий Замок» опублікувала статтю журналіста **Олександра Гавроша** «70-річчя найвідомішого політв'язня Закарпаття не помітило». Правда, 80-річчя Юрія Васильовича пройшло якось поза увагою громадськості, а так не мало би бути.

Через рік після смерті Юрія Бадзя, поки, як кажуть, людська пам'ять ще не втрачена, друзі та земляки вирішили: треба підготувати та опублікувати дослідження про його життєвий шлях і творчі пошуки. Цю ідею підтримали **Володимир Кампо** – правознавець, науково-педагогічний працівник, суддя Конституційного суду України у відставці; **Олександр Гаврош** – журналіст і краєзнавець; **Микола Бідзіля** – український науковий, державний, політичний і громадський діяч, науково-педагогічний працівник; **Михайло Басараб** – канд. істор. наук, доцент, учасник і дослідник українського національно-визвольного руху в Україні; **Петро Мідянка** – освітянин, лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка; **Павло Федака** – доктор істор. наук, довголітній голова Закарпатського крайового культурно-освітнього Товариства «Просвіта» та інші.

Фахові рекомендації та змістовні спогади про Юрія Бадзя зазначених особистостей дозволили мені – його ровеснику, земляку і сусіду по сільській вулиці, людині, яка рухалась паралельною з його освітньою стежкою (разом вчилися у сільській школі та в Ужгородському тоді ще

державному університеті) – підготувати до 85-річчя від дня Юрія Васильовича народження книгу «Не зрікаючись любові до України. Життєпис Юрія Бадзя». За сприяння Закарпатської обласної державної адміністрації їй було видано напередодні 30-річчя незалежності України Всеукраїнським державним видавництвом «Карпати».

Фундаментальне дослідження Ю. Бадзя «Право жити», багаточисленні публічні заяви, відкриті листи та звернення до найвищих органів панівної тоді компартії і радянської держави з приводу порушення ними конституційних положень про права людини та українського народу тодішньою владою всіляко замовчувалися. Навіть для однокласників та однокурсників на Закарпатті Юрій Бадзьо довгий час залишався розумним хлопцем, хорошим товаришем і співбесідником, освітянином, перспективним науковцем, який виїхав до Києва для навчання в столичній аспірантурі.

Але майже ніхто на Закарпатті не знав, що життя Юрія Бадзя склалося драматично, бо в Києві він зустрів колег-літераторів з критичним мисленням і став з ними в один ряд борців з радянською політикою денационалізації українців. Це було йому близьким, так як він і сам володів виразним критичним мисленням і гострим національним відчуттям, а тому змінив свій традиційний світогляд і став дисидентом-шістдесятником. Цим Юрій Васильович відрізнявся від тих талановитих, але некритично мислячих закарпатців, які творили в столиці високу науку та до певної міри прославляли свою малу батьківщину. Але вони були як усі, а він був **Інший**.

У зазначеній книзі дисидентство Юрія Бадзя порівнюється із інакодумством поважних для закарпатців духовних наставників дорадянської доби – **Олександром Духновичем, Адольфом Добрянським, Августиним Волошиним**, які обстоювали права українсько-русинського населення краю на достойне життя, сприяли розвитку шкільництва на рідній мові, задоволенню його культурних потреб, за що зазнавали переслідувань та утисків. Після визволення Закарпаття Червоною армією в 1944 р. політичні пріоритети нової радянської влади істотно помінялися і частиною місцевого населення, у тому числі і Юрієм Васильовичем, сприймалися неоднозначно.

За таких історичних обставин на Закарпатті з'явилися дисиденти нового покоління зі своїми поглядами на політику і практичні дії радянської влади – **Іван Коршинський, Олександр Орос, Омелян Росул**, серед яких чи не найактивнішим і найпослідовнішим у своїх поглядах і практичних діях був освітянин **Павло Кампов**. Очевидно, що найчастіше це були представники студентської, а часом і учнівської молоді. Ми не змогли оминати інформацію про тернистий шлях дисидента-підлітка **Левка (Леонтин) Довговича** – сина греко-католицького священика, онука отця **Василя Довговича**, члена-кореспондента Угорської королівської академії наук, поета, філософа, чи не найосвіченішої, за словами краєзнавця **Володимира Бірчака**, людини на Закарпатті або і в усій тогочасній Угорщині, та бабусі з роду відомого закарпатця, художника і мистецтвознавця, російського академіка **Ігоря Грабаря**.

Під час навчання в аспірантурі Інституту літератури АН Української РСР Юрій Бадзьо мешкав у відомчому гуртожитку, де мав можливість спілкуватися з талановитою молоддю з усієї України, у тому числі й з прихильниками дисидентських настроїв.

Це молодіжне середовище, очевидно, мало вплив на формування його світогляду та суспільно-політичну орієнтацію. За твердженням самого Юрія Васильовича «у Київ я приїхав з виразними критичними настановами і гострим національним відчуттям... З моїми переконаннями я відразу, без усякого перехідного періоду, ввійшов у коло цих людей, відомих згодом усій Україні як "шістдесятники"».

У публікаціях на тему дисидентства прізвище Юрія Бадзя згадується не часто, але це несправедливо. Та для його друзів і земляків він був, є і залишається одним з провідних дисидентів-шістдесятників, живою легендою боротьби за незалежність України. Дослідники епохи шістдесятників мають велике інтелектуальне задоволення від аналізів його творчої та громадсько-політичної діяльності. Тому не дивно, що його фотографія прикрашає іконостас видатних борців за волю і щасливу долю України у Київському музеї шістдесятництва.

А все почалося 4 вересня 1965 року, коли київський кінотеатр «Україна» запросив глядачів на прем'єру художнього фільму режисера **Сергія Параджанова** «Тіні забутих предків» за однойменною повістю письменника **Михайла Коцюбинського**. Під час презентації кінофільму на сцену піднявся багатьом із присутніх відомий вчений і громадський діяч **Іван Дзюба**, який несподівано для присутніх заявив, що сьогоднішнє свято затьмарюється арештами серед української інтелігенції в Києві, Львові та інших українських містах. Серед суцільного гамору в залі пролунав голос: «*На знак протесту проти арештів – встати*». Встав і Юрій Бадзьо з дружиною **Світланою Тихонівною Кириченко**, а загалом встала майже третина присутніх у залі. За свою громадянську позицію Юрій Васильович був покараний виключенням із компартії та звільненням із Інституту літератури ім. Т. Шевченка. Підстрілили птаха на злеті, коли він успішно працював над реалізацією великої творчої мрії: з теоретичної висоти, властивій його мисленню, проаналізувати історію українських духовних виявів, окреслити місце української літератури на європейській карті.

Сповідуючи сформульоване ним життєве кредо «*Творимо Україну українську, Україну в собі і навколо себе*», Юрій Бадзьо змушений був стати різноробом та упродовж наступних кількох років шукав свою тему на суспільно-політичному полі. Коли розпочався політичний тиск на лідера дисидентів Івана Дзюбу, він працював над трактатом «Право жити», знаючи, чим це може закінчитися. Після арештів дисидентів у 1972 році він припинив товариські відносини з кількома поважними особами, у тому числі із земляком-фізиком, доктором фізико-математичних наук, завідувачем відділу Інституту математики АН УРСР **Вільгельмом Фуцичем**, якого вважав людиною порядною, внутрішньо патріотом, таким, що ні до якої «політики» не виявляв відкрито опозиційних поглядів.

Але 12 грудня 1977 року сталося непередбачуване. Портфель із чотирма папками-розділами рукопису «Право жити» невідомі викрали, і результати шести років щоденної напруженої праці в одну мить зникли. Наступні роки, аж до арешту 23 квітня 1979 року, Юрій Бадзьо працював над відтворенням змісту втраченого рукопису і це стало доказом у звинуваченнях його в антирадянській діяльності. Київський міський суд 21 грудня 1979 року звинуватив Юрія Васильовича в антирадянській агітації і пропаганді і визначив йому покарання у вигляді позбавлення волі на сім років таборів суворого режиму і п'ять років заслання.

Свою реакцію на те, що трапилося, він означив словами: «Ми знали, на що йшли і якою буде наша відповідь». Себе ж вважав невинуватим і безпідставно покараним.

Сьогодні у нашому розпорядженні є все написане Юрієм Бадзьом до моменту його ув'язнення, і в цих матеріалах ми можемо знайти відповідь на запитання про те, які висловлювання й поступки слідство і суд інкримінували йому, звинувачуючи в антирадянській агітації і пропаганді. Насправді зрозуміти, за що саме «сидів» наш в'язень сумління, дуже важко, адже звинувачення базувались на ідеологічних постулатах і правових припущеннях, а не на прямих доказах. У висновках слідства та вироку суду вказується, що покарання призначено за критику національної політики КПРС та суспільного ладу СРСР у трактаті «Право жити». Але чи були у трактаті реальні ознаки «антирадянської агітації та пропаганди»? Зрозуміло, що ні, бо в часи радянської перебудови частина ідей, які були викладені в трактаті, стали державною політикою *Михайла Горбачова*, останнього генсека компартії! У 1990 р. Верховна Рада Української РСР прийняла Декларацію про державний суверенітет України, що містила запозичення з даної праці Юрія Васильовича.

У судовому вироку по карній справі Юрія Бадзя були наведені аргументи, що містили його критичні зауваження щодо марксистської тези про злиття націй після перемоги комунізму, тезу, яку він вважав антинауковою і реакційною ідеєю, що позбавляла український народ, як і всі неросійські народи СРСР, права на майбутнє, права жити. А також щодо офіційної історіографічної концепції історії України, її антинаукової теорії «єдиної давньоруської народності», які ставлять під сумнів саме існування українського народу як історичної реальності

Ще Юрія Бадзя було визнано винуватим у пропаганді демократичного соціалізму як соціально-економічної системи, яка передбачає загальносуспільну й кооперативну власність на засоби виробництва та демократичну політичну структуру, тобто певної альтернативи як антагоністичним буржуазним суспільствам, так і партійному антидемократичному радянському соціалізму. Так само його звинувачували у проповіді *буржуазної* свободи преси, слова та об'єднань, принципу багатопартійності, організованому представництву носіїв різних інтересів у системі державної влади. По суті ж ці звинувачення Юрія Васильовича фактично підкреслювали новизну та оригінальність його поглядів.

Перебуваючи на засланні в Якутії, Юрій Бадзьо домігся отримання копії судового вироку Київського міського суду по своїй карній справі і підготував розлогий (на 43-х сторінках) рукопис свого «коментаря» до нього. Цей документ ми знайшли в його архіві, що зберігається в Музеї шістдесятництва в Києві та опублікований у нашій книзі про Юрія Васильовича. З перших днів свого ув'язнення він доводив безпідставність вироку з його звинуваченнями та заходами позбавлення волі. Про це Юрій Бадзьо писав у зверненнях до найвищих органів державної влади СРСР та їх посадових осіб, але ні від кого не отримав відповіді. Аналізуючи з правової точки зору всі сім наявних у «вироку» підстав звинувачень. Юрій Васильович доводив відсутність складу злочину в інкримінованих йому статтях Кримінального кодексу УРСР, бо це, на його переконання, виходить з норм міжнародного права, яке згідно із загальноприйнятим принципом має верховенство над внутрішнім, тобто радянським законодавством.

Свобода лукаво моргнула Юрієві Бадзьо 29 січня 1987 р. Його, прибиральника гаражів вантажних автомобілів геологорозвідувальної експедиції в якутському селищі Хандига, викликали у відділок міліції до заступника прокурора з міста Якутська і повідомили, що є можливість стати вільним, поїхати додому, якщо він напише прохання в Президію Верховної Ради СРСР про помилування.

Наступного дня до Юрія Бадзя на роботу навідалися з аналогічною пропозицією керівник хандизького відділення КДБ та його колега з Києва, але вони почули категоричну відмову політв'язня: «Про це не може бути й мови, бо я вважаю себе невинуватим». І коли 14 лютого 1987 року газета «Известия» опублікувала замітку «Гуманный акт» про звільнення 140 осіб із місць позбавлення волі на підставі поданих до вказаної Президії заяв, серед них не було прізвища нашого українця. Юрій Васильович був звільнений лише 30 листопада 1988 року, без заяви про помилування, набувши статусу останнього політв'язня Радянського Союзу. В його словах про невинуватість міститься відповідь на питання про те, чому так довго відбував покарання наш в'язень сумління.

По суті інноваційна наукова діяльність Юрія Бадзя і пов'язана з нею доля дисидента-шістдесятника мали під собою стійке підґрунтя, складовими частинами якого були особливості морального і фізичного стану, характеру, свідомості, переконань. Він ідентифікував себе як гуманіст, патріот, демократ, соціал-демократ, атеїст. Його духовними потребами завжди було – бачити світ упорядкованим за критеріями справедливості і свободи. За це він боровся і після виходу на волю як громадсько-політичний діяч, фундатор Демократичної партії України та перший голова її Проводу.

Юрій Бадзьо відстоював свої науково обґрунтовані позиції щодо історії української державності та українського етносу в тривалих та безкомпромісних суперечках з опонентами та фальсифікаторами різних мастей. І нехай він таким розумним, непохитним і безкорисливим залишиться у нашій пам'яті й увійде у вікову історію людства. Книга про Юрія Васильовича слугуватиме освітянам для використання в навчально-виховному процесі, захисникам Вітчизни для зміцнення їх морально-вольових якостей, всім громадянам України, які хочуть глибше пізнати історію своєї держави та її видатних особистостей. На завершення наведу з цієї книги текст вірша «Юрій Бадзьо», який написав поет *Петро Мідянка*, і фактично став її квінт-есенцією:

**Не гріє серце табірنا фуфайка,
В буржуйці ватра тільки-но жива.
Всліджено і людяність, й права,
Коли довкола конвоїрська лайка.
І все ж писав дослідження й книжки,
Хоч паморозь на стінах і долівці.
Хотілося у рідні Копинівці,
Де виноградники і мамині важки.
Ніколи головою не поник
Наш незабутній правозахисник,
Перебуваючи у стані дисидента.
Полярне сяєво горіло, не свіча.
Народжувалося «велике отроча»
На днині тій, котра усе ургентна.... ■**

Ілля Шманько, канд. фіз.-мат. наук, доцент
Ужгородського національного університету